
L'ANTON ISERN, EL POETA CAMPEROL

CAPVESPRE AL CAMP

*Al pagès N'Antoni Isern, el
poeta "salvatge".*

*Els oms s'aixequen fermes per la vorada
Del rierol qui juga saltant rocs
El vent mou el fullam de la brancada
Com si el pessigollés bo i fent-li jocs.*

*Em parla de la fi de la jornada
El cloquer que de l'Angelus fa els tocs
I el sol baixant per l'arc de la vesprada
Em fa l'últim adéu amb sos dits grocs.*

*I el bes melodiós de la campana
I el darrer esguard que fa la llum llunyana
Suren un temps enlaire igual que pols*

*I després feblement, de mica en mica,
La fosca del capvespre m'embolica
Amb els oms i amb el riu amb son gest dolç...*

Quan, a la maduresa, Miquel Ventura Balanyà escrivia els sonets que va agrupar amb el títol de *Toia marcida*, en va dedicar a la majoria dels seus companys de tertúlia literària de la joventut, i si va retre homenatge a Josep Aladern amb el títol "A l'heroi de l'Ideal", es va complaure a recordar l'Antoni Isern amb el poema transcrit més amunt i amb la dedicatòria al poeta "salvatge", l'apel·latiu amb què ell mateix l'havia batejat l'any noranta-vuit. Poeta pagès, camperol o salvatge, l'Antoni Isern va fer una entrada en el món de les lletres més folklòrica que literària, es va complaure en aquesta imatge i s'hi va enfonsar cada vegada més. Per desgràcia, els moments de fulgor que li va proporcionar aquesta aurèola van ser breus i no va saber suportar el llast d'unes jornades de glòria que ben aviat es va esvaïr, el va desorientar i, després de provatures desesperades, el va conduir a l'arravatament tràgic d'un suïcidi que va escapar, als vint-i-tres anys, la seva vida i va contribuir a prolongar la seva fama amb el prestigi de l'heroi romàntic, prestigi que la lectura de la seva obra escrita en poques ocasions confirma.

Antoni Isern i Arnau va néixer a Alcover el 20 de maig de l'any 1883. Sos pares eren Pere Isern i Sanahuja i Antònia Arnau i Masdeu, els masovers d'un mas de vora la carretera de Reus que avui continua habitat per descendents de la família. El renom de família, "Baladrer", els venia, segons Plàcid Vidal (1), d'un avi del poeta. Coneixem detalls de la vida i la personalitat de l'Antoni Isern gràcies, fonamentalment, a les cròniques dels seus amics Plàcid Vidal i Joan Puig i Ferrer. Plàcid Vidal va tractar la figura del seu convilatà a *Els Singulars Anecdòtics*, primer, i a *L'Assaig de la Vida*, posteriorment; Joan Puig i Ferrer, ultra algunes referències esparses, en parla extensament a *Camins de França* i *El Pelegrí Apassionat*. En aquesta darrera novel·la l'Antoni Isern és anomenat "Jeroni Isard", amb un cognom que fa referència clara a la càrrega de salvatgia a què abans ens referíem. A més, el mas de la família Baladrer —"Escandalós", aquí— és traslladat: d'Alcover passa a Altafulla, a les terres del castell de "Vilarí" —Tamarit— per conveniències de la narració, si bé conserva elements de la ubicació autèntica del mas, a poca distància d'Alcover.

Tots dos coincideixen en l'admiració pel pare del poeta: "L'alcoverenc Pere Isern ha estat un dels individus de més talent d'entre tota la gent que jo he conegut i he tractat" (2) "El teu pare és un gran home, un geni original, sota l'aspecte d'un pagès una mica fantasiós. Cap de nosaltres amb tota la nostra literatura, no li arriba a la punta dels peus per la força de la personalitat" (3), fa exclamar Puig a l'Hortensi Güell. I, encara, Plàcid Vidal recorda que: "Pere Isern sabia com el millor pagès les valors de la terra productora; compenetrava amb meravellosa intuïció els secrets de la natura; profunditzava en els misteris de les plantes i de les bèsties, principalment dels insectes, dels quals tenia estudiats tots els fins amb referència a llur vida i a la dels arbres, a la de les plantes i de les flors; i ho explicava de manera tan decidida, precisa i clara que emocionava, tant pel sentit directe com per la senzillesa de les paraules. Semblava que ens trobéssim davant d'un geni primitiu" (4).

"Ultra aquestes condicions, que —fins a cert punt i oficialment— us les proporcionarà qualsevol catedràtic o tractat de ciències naturals, Pere Isern tenia una altra qualitat més important, una saviesa privilegiada que no pot ensenyar ningú si no es porta ja en si germinant com a do propi de l'esperit. Aquell home coneixia els homes sospesant-los el caràcter i presentint-los les intencions. Conversant amb ells i finxant-hi l'esguard era capaç de descobrir-los o endevinar-los els secrets de l'ànima, preveient llur procedir. I encara, tant com experimentador d'individualitats, era, a la seva manera, un inductor de qüestions socials" (5).

És d'aquest home admirat i alhora temut, capaç de provocar entusiasmes com els descrits i, en un rampell, d'una barbaritat, que el futur poeta va conèixer els primers ideals: "Significats anarquistes de l'època procuraven atreure'l com a element, eixint-li al pas o fent arribar fins a aquell

alberg publicacions de propaganda d'ells; i l'esparpillat proletari anava demostrant-hi particular interès..." (6).

El caràcter del pare donava un aire especial a tota la família, que el Puig i Ferrer adult descriu així:

"Gent d'empenta i de joia en el treball, aquells Isard! Gent també una mica bohèmia, estranya bohèmia de pagesos que, tot i aferrats a la terra, es revelava en una forta independència de l'esperit i de la paraula, en un cert gust pel desordre, en llur prodigalitat enmig de la pobresa, i que contrastava amb la sordidesa i la gasiveria de tantes famílies de la gleva. Tots tocats de l'originalitat i de la fantasia del pare, que havia marcat els fills, i àdhuc la muller, amb un aire singular, fresc, espontani i despreocupat" (7).

L'any 96, a instàncies de Pere Isern, els germans Vidal, Cosme i Plàcid, van visitar el mas. Hi van trobar un estatge petit per a albergar el matrimoni i els quatre fills, el més gran dels quals, l'Anton, comptava tretze anys. "Antoni Isern, com el seu pare, començava a influir-se de la propaganda àcrata. Aquell jove, en la seva enginyosa intuïció, emprava els seus lleures fent figures de fang, imitant les que havia vist en els tabernacles, al nostre poble, en ocasió de la processó de Setmana Santa; però també construïa grups d'altres personatges, volent representar, de fantasia, els atemptats dels anarquistes d'acció que li havien ressenyat els periòdics" (8).

L'Aladern i son germà li van donar a conèixer els principals literats catalans de l'època, l'adolescent s'impregnà de l'ambient del temps i començà a escriure versos. Dels quinze anys, Plàcid retreu una discussió amb el capellà del poble que no el va poder convèncer de fer la primera comunió.

L'any 1897, Josep Aladern es traslladà a Reus i hi obrí la llibreria-impremta "La Regional". A redós de la botiga es trobaven gran part dels intel·lectuals, artistes i polítics de Reus i la comarca. Els comentaris de l'Aladern i Plàcid sobre un jove pagès semianalfabet que escrivia versos en el seu mas de vora Alcover van encuriosir els tertulians d'aquella casa pel pintoresquisme del personatge, i van demanar per conèixer-lo. Va ser així com l'any 98 l'Isern es va encaminar cap a Reus i va trobar Joan Puig a la Selva; tots dos es van conèixer, tot i que no s'havien vist mai, per les referències que havien sentit l'un de l'altre i, cantant i recitant, van fer cap a la llibreria de l'Aladern. Allí l'Isern va ser acollit amb grans demostracions d'interès i afecte i es va integrar tot seguit a la colla. El tretze d'agost publicava la primera poesia a la revista "Lo Ventall" i a partir d'aquest moment ja se'l pot considerar definitivament com a membre de l'anomenat "Grup Modernista de Reus", integrat per Josep Aladern, Màrius Ferré, Hortensi Güell, Miquel Ventura, Pere Cavallé, Ròmul Salles, Plàcid Vidal, Joan Puig i Ferrer, Xavier Gambús i el propi Isern.

L'ideari d'aquest grup, resumit per Miquel Ventura: "En filosofia, érem escèptics; en literatura, modernistes; en art, futuristes; en catalanisme, ultra-radicals; i en sociologia, àcrates" (9), no contradeia la manera de ser de l'alcoverenc i l'incorporava de ple a la modernitat literària. Idealistes i romàntics, aquells joves artistes escrivien una literatura sentimental i pessimista o d'exaltació de la naturalesa influïda principalment per les grans figures del modernisme català de finals de segle: Santiago Rusiñol i Joan Maragall.

La teoria maragalliana de la "paraula viva" i el concepte de l'heroi, l'home que viu poèticament i escriu, si escriu, sucant en el tinter de la vida, els marcava. Podem imaginar, en aquest context, l'efecte que l'aparició de Isern va produir: un jove pagès que ben just si havia anat a estudi i, per instint natural, es posava a cantar, a compondre poesies. "Tothom vingué a veure'l com a cosa rara" (10), recorda Plàcid Vidal, i, més endavant, "Recordà molt l'interès personal que tota aquella gent va prodigar al jove camperol com a poeta, ja abans d'haver publicat cap poesia i quan encara no n'havia feta cap d'important" (11).

L'aspecte físic de l'Isern devia influir, i no poc, en aquella acceptació immediata. Heus aquí unes quantes descripcions que fa Puig i Ferrer del "poeta camperol".

"...era molt jove, tot i que la rossa barba esclarissada li donava un aspecte d'home fet. No devia tenir més de divuit anys. Tot era fresc, joiós i simpàtic en el seu aspecte. L'aplom amb què caminava, l'amplada del pit, la robustesa del coll, el cap dret i ferm i un rostre obert i rialler, tot feia endevinar en aquell jove una naturalesa dolça, serena i plena" (12).

"...hi havia també en ell un aire fi, elegant, que li venia de la senyoria del seu esperit" (13).

"Encengué una espelma, i la flama li aclarí el rostre somrient i dolç. La barba i els cabells rossos, uns cabells llargs i pentinats enrera, com els dels artistes, li donaven un aire suau, tot i que era molt baronívol. El que en ell hi havia de pur i de fresc i que havia guanyat el cor de Janet des del primer instant, es feia ara físicament més palès, com una aureola, que venia de la claror de l'espelma que tenia a la mà; semblava una figura de jove apòstol de Rembrandt emergint de la nit" (14).

L'any 98 les excursions del mas a Reus, Alcover o la Selva i les visites dels amics eren freqüents. Va ser quan Miquel Ventura el va batejar com a "poeta salvatge" i se'l comparava amb Burns.

Durant l'any 99 la colla modernista reusenca es va començar a disgregar. El trasllat, a començaments d'any, dels germans Vidal a Barcelona per motius laborals, seguit dels de Joan Puig i Ròmul Sellarés i el suïcidi, el mes d'agost, d'Hortensi Güell —l'any anterior havia mort de malaltia Màrius Ferré— van ocasionar que l'hivern d'aquell mateix any només dos

d'aquells deu joves escriptors restessin a Reus, a més de l'Isern al mas. Tanmateix, a setze anys, l'alcoverenc havia rebut l'empenta decisiva com a escriptor, el seu pensament ja estava ocupat per la poesia, i, abans d'acabar aquell mateix any, ja havia de veure imprès el seu primer llibre de versos.

Espantat per un sobtat canvi d'humor de son pare, va fer una tria de poesies i la va lliurar a Plàcid poc temps abans que l'amic partís a Barcelona. Per a l'edició es va demanar un pròleg a l'Hortensi Güell, el qual va trametre des de Madrid unes pàgines inspirades en la figura de l'autor, ja que no van tenir l'elemental precaució de trametre-li les composicions. El prologador va ser el primer sorprès, quan va llegir els versos ja impresos, de l'ínfima qualitat literària d'aquelles ratlles curtes que ell, com a amic i a les palpentes, havia apadrinat.

El llibre, allargat i estret, molt dins l'estètica de l'època, imprès en l'ortografia que havia ideat Miquel Ventura i de la qual, en aquell temps, l'Isern era un dels més decidits defensors, contenia nou poesies breus. En opinió de Plàcid Vidal —de les més benevolents que trobaríem—, “Aquells versos que jo havia rebut de mans d'Antoni Isern en íntim i frisós llegat eren solament notes pessimistes, queixes d'esclavitud social i fins d'haver nascut ell, estridències pròpies del mal de l'època que influïa en tots nosaltres, i, cosa pitjor, expressades en una forma en la qual es remarcava més la vulgaritat que la senzillesa. Eren versos fets per un xicot pagès de bons sentiments i honorables aspiracions. En veure i tractar l'autor personalment no es podia negar que en ell hi havia un gran poeta en germen, però llavors la seva obra escrita, llegint-la i judicant-la desapassionadament, resultava la d'un incipient versaire. Si haguessin desaparegut aquells versos no hauria perdut res el tresor de la deessa Poesia” (15).

Tot i aquest judici crític tan negatiu, confirmat per l'exclamació de l'Hortensi quan va llegir el llibre: “Animeu-lo, pobre xicot, que, si no, està perdut!” (16), *Sentiments*, que és com es va titular el recull poètic, va comptar amb adhesions d'artistes que després adquiririen un renom internacional, com és el cas de l'escultor Pau Gargallo.

La publicació del llibret no va moure gaire renou; Joan Pérez-Jorba se'n va ocupar a “Catalònia” amb un article sota l'epígraf de *Consideracions sobre l'obra d'un poeta inculte*.

En perdem el rastre, de l'Isern, durant un any i mig pràcticament. Sabem que l'Hortensi el va visitar al mas pocs dies abans del suïcidi i que només interrompia la quotidianitat del mas per acostar-se, de tant en tant, a Reus. L'enyorança de la colla dispersada l'envaeix i, el dia de reis de l'any 1901, es presenta a Barcelona disposat a quedar-s'hi. S'allotja a casa dels Vidal que li van trobar una feina d'ajudant de mestre d'escola que, a canvi de tot el dia d'ocupació, només li reportava els menjars a la taula del mestre, sense cap altra paga. Dos mesos després ho va deixar i provà d'ensinistrar-se en l'ofici de caixista d'impremta al taller dels amics. Una grip el va fer tornar a Alcover, s'hi va trobar a gust i s'hi va quedar.

Aquesta curta temporada barcelonina va resultar profitosa en lectures i al mas, l'any i mig següent, va conèixer una etapa de confiança en si mateix i en la seva obra en la qual va escriure la seva millor literatura. Uns versos d'aquest temps expressen el rebuig del pessimisme del primer llibre, el gir decidit cap a l'estètica maragalliana:

*"Prou de penes i tristeses;
Prou de falsos desenganys;
prou cantar tristes febleses
de romàntiques rareses
que he sentit als primers anys!
Vull seguir la vida hermosa
confiant amb mon destí,
i amb constància ingeniosa,
crear llum esplendorosa
que deixondi el meu camí"* (17).

La puixança culmina l'any 1903, quan el criden de Barcelona perquè llegeixi els seus versos a l'"Aplec Catalanista", requerit per la secció de Belles Arts.

S'hi presentà, el 19 de setembre, amb la barretina vermella, i recità les poesies de memòria. Aquella nit mateixa, a cop calent de la impressió, s'inicià la subscripció per a la publicació en volum d'aquells versos. Així es va editar el segon, i darrer, recull de l'Isern amb el nom d'*Esplets d'ànima jove*. Josep Aladern, tanmateix, remarca que l'èxit d'aquella sessió va ser obtingut com a conseqüència —una altra vegada!— del folklorisme: "...crec que aquella bona acollida, tant com a les poesies, anava endreçada a la persona de l'autor. Quasi tots els allí presents, estaven enterats, per ser objecte de les converses de dies ençà, que l'Anton Isern, lluny de ser un jove lletrat, era un pageset que vivia en una humil masia del Camp de Tarragona, allunyat per complet de tot moviment intel·lectual i dedicat enterament a les feines agrícoles com el més feiner pagès de l'encontrada, i que feia versos cantant les belleses de la naturalesa i les afeccions de l'ànima amb el mateix instint que fa cantar el rossinyol per a alegrar la soledat dels capvespres; i, efectivament, corroborant aquesta notícia que se'n tenia, el públic amb la satisfacció del qui veu realitzat el seu bell ideal, vegé asseure's a la taula de la presidència a un jovenet vestit modestament a la pagesa i amb tots els aires del foraster que arriba a la bulliciosa i rica Barcelona, venint de son tranquil i pobre llogaret" (18).

De l'entusiasme que posseï el poeta aquella nit, quan la vetllada es prolongava i era lloat per tothom, en dona una mostra Plàcid Vidal, sempre al lloc oportú. L'Isern, exultant d'alegria, va exclamar, en una cita del drama ibsenià *Hedda Gabler*:

"Vindrà Eybert Loeborg coronat de pàmpols!

I fent l'acció al·lusiva, assenyalant-se el cap, repetia:

— Coronat de pàmpols!” (19).

Imprès a la tipografia dels germans Vidal amb un pròleg de l'Aladern, el prologador en va trametre un exemplar a Frederic Mistral, el qual, sempre complaent amb els poetes catalans, va trametre quatre versos de salutació en occità:

*“Boni festo au jove Isern,
aqueu au celoun campestre,
que sus un brout d' “aladern”
fai soun pièu-pièu senso mestre” (20).*

Les crítiques, inclosa la de Joan Maragall, van ser elogioses; l'excepció va venir de les planes de la revista “Catalunya”, dirigida per Josep Carner.

L'endemà mateix de la sessió de l'“Aplec Catalanista”, l'Isern se'n tornava al mas. Allí va passar un any i mig amb algun viatge a Barcelona com en ocasió de l'estrena de *La dama alegre*, de Joan Puig i Ferrer, que l'alcoverenc va ser requerit a recitar els seus versos als actors de la companyia, i amb temporades agradables com aquella que Joan Puig, de tornada del primer viatge per Occitània i França, sojornava al molí de Batistó, ben a la vora del mas de Baladrer.

El mes de març de 1905, descontent de nou amb el tracte que rebia de son pare, torna a Barcelona. Mentrestant, la seva poesia havia empitjorat. Acomplerta, amb el segon llibre, una etapa, s'havia d'obrir nous camins; ell ho sabia i no estava preparat per a emprendre'ls. Lectures apressades, mal païdes, i afany de no veure's inferior el duïen cap a un pseudointel·lectualisme que es convertia en pedanteria. Puig i Ferrer ho caricaturitza: “Responia amb monosíl·labs: “No. Sí. Bé. Prou. Molt. Mai. Just. Ah!” O amb una sola paraula: “Sempre. Veurem. Potser. Aviat. Cabal. Exacte. Natural”. Janet observà, amb sorpresa, que abusava molt dels superlatius, emprats tots sols, per aprovar o admirar. “Naturalíssimament. Magníficament bé. Meravellosíssim. Naturalíssim. Exactíssim, i encara més: Exactíssimament” (21).

El mes d'abril, amb Joan Puig s'embarca cap a Marsella i allí per la “Côte-d'Azur”, Cannes, Niça, Mònaco i entren a Itàlia. Josep Aladern va publicar un article indignat a “El Poble Català” queixant-se de Catalunya, que obliga els seus joves artistes a fugir. Tenim, d'aquest viatge decisiu, el relat del company. Ens hi presenta un Isern innocent i pessimista que no és capaç de resistir la vida aventurera:

“— Som a la carretera de Roma, Jeroni! exclamà. ¿Això no et diu res? Tenim els peus damunt del camí de Roma... — ¿I què hi farem a Roma pel camí que anem? digué Jeroni amb una indiferència total. — Què hi farem? Arrossegar un carretó per davant del Coliseu, arrossegar un carretó per Roma, jo ho tindrè per una cosa molt gran, Jeroni, desperta't obre els ulls.

El dia que llegeixis a les memòries de Goethe el comiat que va fer una nit de lluna davant el Coliseu, a punt de tornar a Alemanya, aquell dia comprendràs el que és Itàlia, el que és Roma i el món antic per un home que aspira a ésser gran... — Goethe era un senyor ric que no dormia a la platja, interrompé Jeroni. Dormia amb les romanes i feia versos dintre d'un bon llit... — Sí, ja ho sé, convingué Janet. I comptava els peus dels hexàmetres amb els dits damunt la romana de qui vols parlar. Però amb les romanes també hi dormiràs tu... — ¡Amb els polls dormiré! replicà Jeroni, trist. — ¡Si t'espanten els polls no vagis pel món amb mi!" (22).

VETLLADA CONMEMORATIVA
de la mort del infortunat poeta

ANTON ISERN Y ARNAU
Que se celebrarà'l dia 11 de Juliol de 1908
Al local de la
ASSOCIACIÓ POPULAR CATALANISTA
Escudellers Blancs, 8, pral.
BARCELONA

Evidentment, aquests diàlegs són de la novel·la i no són atribuïbles rigorosament a Puig i l'Anton Isern, però ens poden donar una idea del que sembla que va passar: l'Isern duia el mal dintre, un pessimisme arrelat que no podien esbandir els aires dels camins. Aquesta fugida no era la que

necessitava, les dificultats de la vida aventurera, l'exigència, sovint, de captar per a menjar, ajuntat amb els problemes idiomàtics, van descompartir els dos amics: un a llançar-se de ple a l'aventura, l'altre de retorn a la pàtria, a la protecció del món conegut. Antoni Isern va tornar a peu des de la frontera italiana fins a Catalunya, llogant-se, de tant en tant, de pagès per uns quants dies. A la costa de Llevant troba un ambient favorable i es queda a treballar en una masia entre Premià de Mar i Vilassar de Dalt. L'amo de la masia, Joaquim Pérez, aficionat al dibuix i a la pintura, autor del retrat més divulgat del poeta camperol, l'estimulava en el conreu de la poesia i semblava que allí podia trobar l'equilibri que necessitava, ben considerat com estava, amb una feina a què estava acostumat i amb temps per traslladar-se, algun camí, a Barcelona per visitar els seus amics. Fins s'havia il·lusionat amb una criada, però dels amors en van resultar burles i un petit escàndol que va encendre definitivament l'esca d'aquell home jove tan tocat del "mal du siècle". Era el moment de la darrera fugida. Va anar a visitar Cosme i Plàcid Vidal i "L'endamà va acomiadar-se, atentament, de mi i de tots els altres de casa nostra. Va anar al castell de Burriac, i allà dalt, reclòs dins d'una cisterna d'aquelles ruïnes, en un esplèndid dia de juny, cercà la mort de la manera més premeditada i lenta, tapant la boca del cau amb branques de pi i brolla i asfixiant-se amb carbur. Uns treballadors muntanyencs l'havien vist passar, i al capvespre, notant que el presumpte excursionista no tornava, pujaren al castell, i van trobar una persona que estava morint voluntàriament. La van deixar, temerosos, esperant que el municipi de Cabrera de Mataró s'encarregués de fer anar a recollir-la, i el suïcida encara va viure fins a la matinada" (23).

Diversos passatges ens donen compte de l'obsessió de l'Isern pel suïcidi: "més d'una vegada ja m'havia comunicat la seva preocupació de voler matar-se" (24). "L'Anton Isern no podia alliberar-se de la mania de pensar que en l'adversitat el suïcidi és una acció heroica" (25). "Si la sort m'és adversa, sempre hi haurà una munyanya per estimbar-me" (26).

I on acabava la vida continuava, aureolat per l'autodestrucció, el mite.

MAGÍ SUNYER

NOTES:

- (1) VIDAL, Plàcid. *L'assaig de la vida*. Ed. Estel. Barcelona, 1934, pàg. 41.
- (2) VIDAL, Plàcid. Ob. cit. pàg. 52.
- (3) PUIG I FERRETER, Joan. "El Pelegrí apassionat". *Janet vol ser un heroï*. Ed. Proa. Perpinyà, 1952, pàg. 225.
- (4) VIDAL, Plàcid, ob. cit. pàg. 52.
- (5) Id. id.
- (6) Id. id., pàg. 53.
- (7) PUIG I FERRETER, Joan ob. cit., pàg. 228.
- (8) VIDAL, Plàcid. ob. cit. pàg. 53.

(9) VENTURA BALANYÀ *Michel. Remembrances (de vint anys arrera) = I. La coyla de cal Aladern.* Revista del Centre de lectura. Reus, 15 de març de 1920, pàg. 58.

(10) VIDAL, Plàcid. ob. cit. pàg. 67.

(11) Id. id., pàg. 68.

(12) PUIG I FERRETER. ob. cit. pàg. 203.

(13) Id. id., pàg. 204.

(14) Id. id., pàg. 229.

(15) VIDAL, Plàcid. ob. cit. pàg. 86.

(16) Id. id., pàg. 100.

(17) ISERN, Anton. *Esplets d'ànima jove. "Potència redemptora"* Barcelona, 1904, pàg. 12.

(18) ALADERN, Josep. *L'Anton Isern.* Dins *Esplets...*

(19) VIDAL, Plàcid. ob. cit. pàg. 171.

(20) Id. id. pàg. 172.

(21) PUIG I FERRETER, Joan. "El pelegrí apassionat" *Vells i nous camins de França.* Ed. Proa, Perpinyà, 1956, pàg. 17.

(22) Id. id. pàg. 233.

(23) VIDAL, Plàcid. ob. cit. pàg. 225.

(24) Id. id. pàg. 119.

(25) Id. id. pàg. 108.

(26) Id. id. pàg. 108.